

ПУБЛІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2021.16.245748>
УДК 327.7:929Мазепа

THE ORIGINAL DOCUMENT OF 1663 FROM THE ARCHIVES OF POLAND ABOUT THE BEGINNINGS DIPLOMATIC ACTIVITY OF IVAN MAZEPA

Juriy Mytsyk
Taras Chukhlib

Juriy Mytsyk
DSc (History)
M. Hrushevskiy Institute
of Ukrainian Archeography and Source Studies
of NAS of Ukraine
4, Trokhsvyatytel's'ka str., Kyiv, 01001,
Ukraine
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1580-1284>

Taras Chukhlib
DSc (History)
Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine
4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2604-4816>
E-mail: taras_chuhlib@ukr.net

Citation: Mytsyk, J. & Chukhlib, T. (2021) The original document of 1663 from the archives of Poland about the beginnings diplomatic activity of Ivan Mazepa. *Chornomors'ka mynuvshyna*, vol. 16, pp. 125–130.

Submitted: 12.11.2021

Annotation

The article provides an original letter of the Murza of the Crimean Khanate to the King of Poland in 1663, which mentions the diplomatic activities of the future Hetman of Ukraine Ivan Mazepa. Analyzing the original document in the Main Archive of Ancient Acts in Warsaw (Poland), the authors conclude that Ivan Mazepa, as the personal secretary of King Jan II Casimir, was instructed by him to deal with the "Crimean" and "Ukrainian" directions of the Polish-Lithuanian state. The published letter is one of the first documentary mentions of the political activity of such an outstanding figure in the history of Ukraine and Eastern Europe as Ivan Mazepa. In addition, the submitted document reveals the place of the Crimean Khanate in international relations in the 1660s and its role in the preparation of a joint Polish-Tatar-Ukrainian military campaign of 1663–1664 against the Muscovy in the Left Bank of Ukraine.

Key words: Crimean Khanate, Polish-Lithuanian state, Ukraine, Ivan Mazepa, Girei, Jan II Kazimir, Pavlo Teterya, hetmans, Cossacks.

**ОРИГІНАЛЬНИЙ ДОКУМЕНТ 1663 р. З АРХІВІВ ПОЛЬЩІ
ПРО ПОЧАТКИ ДИПЛОМАТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА МАЗЕПИ**

Юрій Мицик
Тарас Чухліб

Юрій Мицик
Доктор історичних наук
Інститут української археології та
джерелознавства імені М. С. Грушевського
НАН України
Вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001,
Україна
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1580-1284>

Анотація

У статті надається оригінальний лист мурзи Кримського ханства до короля Польщі за 1663 рік, в якому згадується про дипломатичну діяльність майбутнього гетьмана України Івана Мазепи. Аналізуючи оригінальний документ, який знаходиться в Архіві Головному актів давніх у Варшаві (Польща), автори дійшли висновку: Іван Мазепа як особистий секретар короля Яна II Казимира мав від нього

Тарас Чухліб

Доктор історичних наук
Інститут історії України НАН
України
Вул. Грушевського, 4, Київ,
01001, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2604-4816>
E-mail: taras_chuhlib@ukr.net

Цитування: Мицик Ю., Чухліб Т.
Оригінальний документ 1663 р. з
архівів Польщі про початки
дипломатичної діяльності Івана
Мазепи. *Чорноморська минувишина*:
записки Відділу історії козацтва на
півдні України: зб. наук. пр. / за ред.
В.А. Смолія. Одеса: ФОП Бондарен-
ко М.О., 2021. Вип. 16. С. 125–130.

Отримано: 12.11.2021 р.

повідомляється, що майбутній гетьман України Іван Мазепа, який на той час служив при королівському дворі секретарем (“покойовим”, “слугою”) [8, с. 4–5], був задіяний у дипломатичних стосунках між Варшавою і Бахчисараєм та сприяв утворенню тогочасного польсько-татарського антимосковського союзу.

Отже, можемо припустити, що у посадові обов'язки молодого (на той час Мазепі було близько 24 років [8, с. 4–5]) шляхтича з Київського воєводства, який знаходився при дворі короля, входив не тільки “український”, але й “кримський” напрямок зовнішньої політики Польсько-Литовської держави. “... Тепер ми взяли відомість від вашого слуги пана Мазепи, що погодилися з своїм військом і ми також дуже тішимося з цього, що ви погодилися” [2], – написав мурза Чиживут Кутлу з ханського роду Гіреїв² до Варшави у поданому нижче документі.

Припускаємо, що Іван Мазепа за королівським дорученням листувався з кримським воєначальником, адже лист датується 20 січня, а до Правобережної України королівський слуга Мазепа виїхав зі Львова лише наприкінці березня – початку квітня 1663 р., про що засвідчує інший документ з канцелярії короля під назвою: «Інформація панові Мазепі, покойовому Й[ого] К[оролівської] М[илос]ці, що їде до пана Гетьмана Запорозького, писана з Канцелярії Великої Коронної у Львові наприкінці березня 1663 [року]» [1, с. 214]. Власне, згідно з цим документом довідуємося, що Іван Мазепа мав вручити королівський універсал на гетьманування Павлу Тетері, а також інші монарші інсигнії – “булаву, хоругву (прапор. – Ю. М., Т. Ч.), бубни (тулумбаси – Ю. М., Т. Ч.), печатку” [1, с. 214].

Відомий сподвижник гетьмана Богдана Хмельницького, Павло Тетеря повідомляв короля у листі 22 січня 1663 р. про своє обрання гетьманом Війська Запорозького: “дістав був в Україні посаду” [7, с. 250]. У тому ж листі новий гетьман прохав Яна II Казимира, щоб той про “збереження України мав батьківську опіку” [7, с. 250]. Того ж дня гетьман відправив до Варшави посольство на чолі з полковником Г. Гуляницьким, одним з головних завдань якого було просити Яна II Казимира надати Тетері допомогу у відвоюванні Лівобережжя у Московського царства. Очевидно, що саме разом з цим посольством до Варшави повертався королівський покойовий Іван Мазепа. Відомо, що українські дипломати повинні були

доручення займатися «кримським» та «українським» напрямами Польсько-Литовської держави. Оpubлікований лист є однією з перших документальних згадок про політичну діяльність такої видатної постаті історії України та Східної Європи, як Іван Мазепа. Окрім того, поданий документ розкриває місце Кримського ханства у міжнародних відносинах 1660-х років та його роль у підготовці спільного польсько-татарсько-українського військового походу 1663–1664 рр. проти Московського царства на Лівобережній Україні.

Ключові слова: Кримське ханство, Польсько-Литовська держава, Україна, Іван Мазепа, Гіреї, Ян II Казимир, Павло Тетеря, гетьмани, козацтво.

Працюючи над документами та матеріалами відділу «Татарського», що входить до фонду «Архів Скарбу Коронного» у складі Архіва Головного актів давніх у Варшаві, нам вдалося натрапити на оригінальний польськомовний лист одного з мурз Кримського ханства Чиживут Кутлу Гірея¹ до короля Речі Посполитої Яна II Казимира за березень 1663 р. У ньому серед іншого

¹ Чиживут – це очевидно один із родів кримських татар. Згадку про нього маємо в реєстрі війська Кримського ханства за 1649 р.: “Перший Ширин, людей 500 Біжан. Другий Чиживут, людей 500 Бечер Олуртаза-бей...” [5, с. 220].

² У листі також згадується солтан Селім Гірей. Це, очевидно, майбутній хан Селім I, що панував у 1671–1678 рр.

добиватися від варшавського уряду повернення православних церков, які перебували в руках уніатів, а також вирішити ряд інших важливих питань [3, арк. 470–471].

Але що цікаво, що вже 3 лютого Павло Тетеря відписував до Варшави про складну ситуацію “в Україні”, яка виникла з огляду на перебування тут татарської орди на чолі з Чиживут Кутлу Гіреєм: “Важко описати, які безчинства творить орда, залишена в Україні лише для допомоги: вона здирає з бідних людей майно, завдає їм нестерпних мук, ув’язнюючи попри всяку справедливість, всупереч дружбі, освяченій присягою” [6, арк. 238]. 13 лютого т. р. в “Інструкції” послові Війська Запорозького до короля А. Сельницького гетьман Павло Тетеря нервував з цього приводу та попереджав короля Яна II Казимира: “Україна волею чи неволею, з наступом сил, без сумніву розпрощається з Його Королівською Милістю...” [7, с. 255]. У супровідному посланні до короля гетьман Війська Запорозького наголошував на тому, що “Хан Кримський нічого іншого не бажає, тільки щоб панувати над Україною” [7, с. 260]. Разом з тим, невдовзі Павло Тетеря відсилає до Бахчисарая посольство на чолі з лисянським сотником Деменком, яке мало запевнити кримського хана у дружніх стосунках.

У листі до коронного канцлера М. Пражмовського гетьман висловлюється більш відвертіше: татарські мурзи хочуть, щоб “Україна, чого не дай Боже, за прикладом Волоської землі, зробилася данницею Криму” [7, с. 265]. Отже, у даному випадку “Україна” порівнювалася з таким державним утворенням Південно-Східної Європи, як Волоське князівство, а правителями Війська Запорозького висловлювалося застереження, що вона може стати залежною від Кримського ханства.

16 лютого 1663 р. гетьман Павло Тетеря повідомляв короля Яна II Казимира, що королівський посланець Іван Мазепа, який прибув до Чигирини «знає багато розповідей про злодійства і до того наслухався плачу і голосінь жителів України, що його охопив жах» (Польською: “[...] Pan Mazepa Pokojowy Waszej Krolewskiej Mości Pana Mego Miłościwego, tak o Tatarskich Zbrodniach, jako u *Obywatelow Ukrainskich* skwierku u płaczu dostatecznie ad stuporem nasłuchał”) [7, с. 271]. У березні Павло Тетеря писав королю до Варшави: “ще недавно так емоційно писав про Українські небезпеки” [7, с. 290] та запевнював його: “Можеш тоді Ваша Королівська Милість безпечно покластися на послуги України” [7, с. 292]. Гетьман повідомляв Яна II Казимира, що “можливо хан буде в Україні, тому що йому за відомих обставин, не хочеться бути особисто в Угорщині” [7, с. 291].

21 березня гетьман висилає до лівобережних полків універсал, в якому закликав підкоритися своїй владі, адже лише в такому разі він зможе захистити їх від ворожих нападів [4, с. 70]. Крім того, він намагається встановити стосунки з представниками козацької старшини та вищого духовенства “лівого берега” Дніпра. У результаті таких дій він ледве не схилив на свій бік “тогобічного” наказного гетьмана Якіма Сомка [7, с. 261]. Досить велику надію покладав правобережний уряд на успішне завершення спільних з Кримським ханством військових операцій проти “непокірних” лівобережців, що визнавали владу московського царя [4, с. 71–72]. Наприкінці зими 1662 – весною 1663 рр. правобережні полки спільно з кримськими татарами оволоділи Кременчуком, Потоком, Переволочною та намагалися здобути Гадяч, Голтву, Лохвицю, Лубни й інші міста. Але через деякий час вони були змушені повернутися на Правобережжя, де розгорталася повстання окремих полків, що були невдоволені як внутрішньою, так і зовнішньою політикою свого гетьмана.

Звертаємо також увагу на той факт, що кримськотатарський мурза з ханського роду Гіреїв вживав у поданому нижче листі назву “Україна” стосовно козацької держави.

Документ

1663, березня 26. З поля. Лист Чиживут Кутлу Гірея, мурзи до короля Речі Посполитої Яна Казимира

Jaśnie wielmożny najaśniejszy m. królu i nasz przyjacielu dożywotny.

Zdrowie dobre nawiedzamy królewsky m. Niechaj Pan Bóg błogosławi w.m. na długoletnie w tych tu krajach opro bytności waszej. Oznajmujem w. m. i potym oznajmujem w. m. o tym, co się działo na Ukrainie i w. m. możecie o tym wiedzicz, że moskwicyn był opanował jego mość pan

Szelim-gierej sołtan, przyszedzszy z Krymu, tedy temu nieprzyjacilowy za Bożej pomocy dał odwrot czekający od w.m. wojska. Tedy przez ośm miesięcy leżał i strzegąc waszej ziemi od nieprzyjaciela, do w. m. posyłał kilka posłów, czekając wojska części waszego i od was pomocy. Wy jak doszło nas i my też także wiemy, co się dzieje waszej ziemi. Otoż teraz wzięły wiadomość od pana Mazepy, od sługy waszego że się zgodzieli z wojskiem swoim i my też cieszym z tego bardzo, żeście się zgodzieli. Także o tem oznajmiliśmy do Krymu nadzemu miłościwemu carowy, żeście się zgodzili z wojskiem nas miłościwy Selim Gierej sołtan zostawił z dziesiątek tysięczmy wojska, zostawił na posługę waszej ziemi mi też teraz jak mogąc tedy gotowiśmy pracować. My też posłańca posyłamy, prosząc o to w. m., żebyście część wojska jak najprędziej przysyłali tych do nas. A napozym możecie i w. m. wiedzieć, że nieprzyjaciel jest nużny. Kiedy da Pan Bóg na lato z potęgą przyszedzszy w te tu kraje, tedy Pana Boga Wszechmogącego wsi wsi na pomoc wespoł wszystkiey zejszedłszy się trzeba się tak starać, żebyśmy od nieprzyjaciela za swoje odręby kiedy da Pan Bóg szczęście nam, tedy gotowiśmy na usługę waszej być, poki ten posłaniec z wojskiem od waszej m. powroczy się. Tedy na posłudze gotowiśmy waszej i o tego posłańca prosim w. m. o to bardzo, żebyście nie bawili się z kilkatisięczmy wojska wy..cze za Bożej pomocą uznajcie w. m. po nas jak będziemy pracować zadla waszej ziemi.

A z tego duże cieszym, że pan stolnik w. m. pan Paweł Tetera że namiesnykiem został Wojska Zaporoskiego i spodziewam się tak po nim, że lepiej się będzie starał, niżli za pierwszych chetmanów jak waszej ziemi, także i naszej, spodziewujemy się po nim tego. A napotym w. m. Panu Bogu oddajemy.

Z pola 20 szosty miesiąca marca.

W. mściom wszystkim wszego dobra życzliwy przyjaciel dożywotny

Чыжывут Кутлу Гірей мурза.

(печатка)

Український переклад:

Ясновельможний найясніший милостивий королю і наш дожиттєвий приятелю.

Бажаємо доброго здоров'я королівській мості. Нехай Господь Бог благословить в[ашу] м[илість] на довголітнє ваше буття в цих краях. Повідомляємо в. м. і на майбутнє повідомляємо в. м. про те, що діялося **в Україні** (виділ. – Ю. М., Т. Ч.) і в. м. можете про це знати, що московітом опанував його мость пан Селім Гірей солтан, прийшовши з Криму, тоді цьому неприятелю з Божою поміччю дав відсіч, чекаючи на військо від в.м. Тоді стояв вісім місяців, оберігаючи вашу землю від неприятеля, до в. м. посилав кількох послів, очікуючи на частину вашого війська і допомоги від вас. Ви, як дійшло до нас, і ми також знаємо, що діється у вашій землі. Отже **тепер ми взяли відомість від вашого слуги пана Мазепи, що погодилися з своїм військом і ми також дуже тішимося з цього, що ви погодилися** (виділ. – Ю. М., Т. Ч.). Також про це ми повідомили до Криму нашому милостивому цареві, що ви погодилися з військом. Наш милостивий Селім Гірей солтан залишився з десятитисячним військом, залишився задля послуги вашій землі. Ми теж тепер як можемо готові працювати. Ми теж посилаємо посланця, просячи в. м., щоб ви частину війська якнайшвидше прислали до нас. А потім можете і в. м. знати, що неприятель знаходиться в нужденному стані. Якщо дасть Господь Бог влітку прийти з потугою в ці краї, тоді Господа Бога Всемогутнього всі-всі на поміч всі разом зйдемося, треба так старатися, щоб ми від неприятеля не були відомщені за свої дії, якщо Господь Бог пощастить нам, тоді ми готові бути на вашу послугу, поки цей посланець повернеться з військом від вашої милості. Тоді ми готові на вашу послугу і дуже просимо за цього посланця в. м., щоб ви не барилися з кількома тисячами війська вийти з Божою поміччю дізнається в. м. як ми будемо працювати задля вашої землі.

А з того дуже втішаємося, що пан (полоцький – Ю. М., Т. Ч.) стольник в. м. пан Павло Тетеря став намісником Війська Запорозького і сподіваємося від нього, що буде краще старатися, ніж перші гетьмани як вашої землі, також і нашої. А потім віддаємо в. м. Господу.

З поля 26 [дня] місяця березня.

Всім ваш[им] м[ил]остям всього добра зичливий приятель пожиттєвий

Чиживут Кутлу Гірей мурза.

Джерела та література:

1. *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia ab anno 1507 usque ad annum 1795*. Krakow, 1881.
2. Архів Головний актів давніх у Варшаві. Ф. : Архів Скарбу Коронного, від. : Татарський. Т. 046, № 188.
3. Бібліотека Музею Чарторійських у Кракові, відділ рукописів. Од. зб. 402. Арк. 470–471.
4. Газін В. Гетьманство Павла Тетері: Спроба подолання суспільно-політичної кризи в Українській державі (1663–1665 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2001. 211 с.
5. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. / упоряд. О. Мицик. Т. 1 : 1648–1649 рр. Київ, 2012. 680 с.
6. Національна Бібліотека України імені В. Вернадського, Інститут Рукописів. Ф. 2, № 15425–15487.
7. Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. Киев, 1859. Т. 4. Отд. 3. 1015 с.
8. Чухліб Т. Іван Мазепа. Київ : Арії, 2013. 224 с.

References:

1. *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia ab anno 1507 usque ad annum 1795* (1881) Krakow. [in Polish].
2. *Arkhiv Holovnyi aktiv davnikh u Varshavi*. Fund (Arkhiv Skarbu Koronnoho), viddil (Tatarskyi), t. 046, no. 188. [in Ukrainian].
3. *Biblioteka Muzeiu Chartoryiskykh u Krakovi*, viddil rukopysiv, dossier 402, ark. 470–471. [in Ukrainian].
4. Hazin, V. (2001) *Hetmanstvo Pavla Teteri: Sproba podolannia suspilno-politychnoi kryzy v Ukrainskii derzhavi (1663–1665 rr.)*. Ph.D. Thesis. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
5. Mycyk, O. comp. (2012) *Dzherela z istorii Natsionalno-vyzvolnoi viiny ukrainskoho narodu 1648–1658 rr.* Kyiv, t. 1. (1648–1649 rr.). [in Ukrainian].
6. *Natsionalna Biblioteka Ukrainy imeni V. Vernadskoho*, Instytut Rukopysiv. Fund 2, no. 15425–15487. [in Ukrainian].
7. *Pamyatniki, izdanny`e Vremennoj komissiej dlya razbora drevnikh aktov* (1859) Kyiv, t. 4, pt. 3. [in Ukrainian].
8. Chukhlib, T. (2013) *Ivan Mazepa*. Kyiv: Arii. [in Ukrainian].